

TEMA BROJA: ZAGREBAČKA KATEDRALA

KATARINA HORVAT-LEVAJ

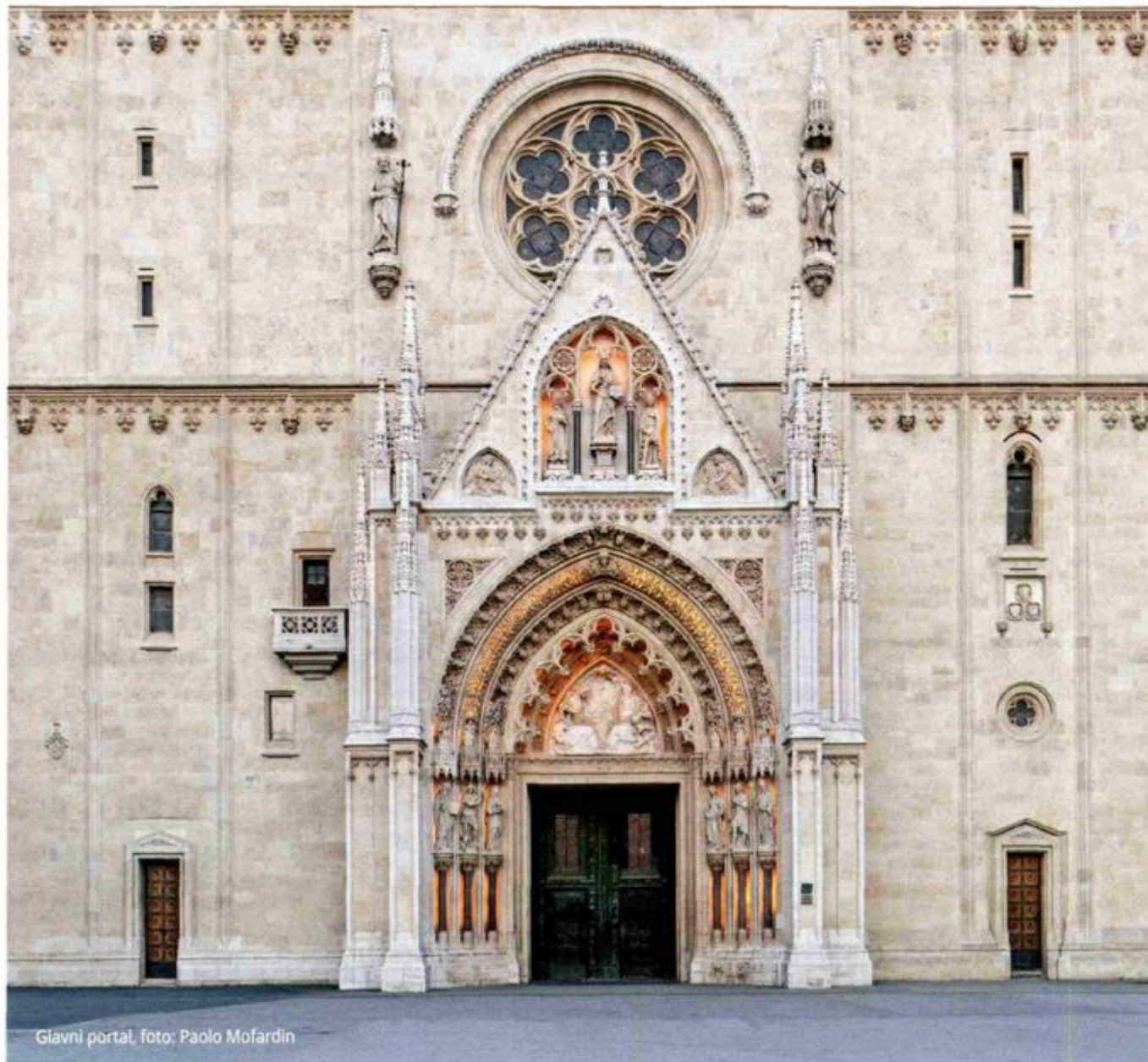
Obnova zagrebačke katedrale nakon potresa 2020. godine kao poticaj za nova istraživanja

Pad vrha južnog tornja zagrebačke katedrale u kataklizmično jutro 22. ožujka 2020. godine samo je najvidljiviji znak znatno dubljih strukturalnih oštećenja koje je potres izazvao na katedrali. Ubrzo je, uz primjenu vrhunske tehnologije, iz sigurnosnih razloga morao biti uklonjen i vrh sjevernog tornja, teško su oštećeni svodovi, gornji dijelovi kontrafora, vitraji, orgulje. Dva i pol desetljeća obnavljana prvostolnica, za koju smo svi s nestrpljenjem čekali da se

oslobodi skela koje su narušavale njezinu ljepotu, ponovno se našla zarobljena u čeličnoj armaturi, izvana i iznutra. Postavilo se naravno i opravdano pitanje: kako to da je potres mogao u tolikoj mjeri oštetiti jednu obnavljanu građevinu, srušiti njezin netom obnovljeni zvonik. No odgovor je jednostavan: prethodna obnova obuhvaćala je samo restauraciju i rekonstrukciju arhitektonske plastike od oštećenja izazvanih atmosferilijama, a ne konstrukcijsko

Pogled na katedralu, foto: Paolo Mofardin

Glavni portal, foto: Paolo Mofardin

TEMA BROJA: ZAGREBAČKA KATEDRALA

povećavanje otpornosti građevine na moguće potrese. Postavljanje križeva ubrzo nakon potresa na vrhove sniženih tornjeva dodatno je ulilo strah da će takvo stanje potrajati, možda i zauvijek. Prijedlog o izvedbi vrhova katedrale u drugom materijalu (da bi valjda na najistaknutijem mjestu u gradu ostala uspomena na nešto tako zastrašujuće kao što je potres), ili još gora ideja o lišavanju tornjeva piramidalnih šiljaka i njihovu snižavanju do kata s biforama, poput Notre-Dame u Parizu (bez spoznaje da su tornjevi pariške katedrale niski zato što su ostali nedovršeni), nisu nimalo djelovali optimistično u turobno postpotresno vrijeme, dok se još trgalo za modelima i načinom obnove ne samo katedrale nego i cijeloga grada.

U međuvremenu, obnova katedrale razvila se, međutim, u takvom smjeru da imamo razloga za optimizam. Tim vrhunskih eksperata statike – inženjera građevine, u koordinaciji s Ministarstvom kulture i medija RH i Gradskim zavodom za zaštitu spomenika kulture i prirode te Zagrebačkom nadbiskupijom, s mons. Zlatkom Korenom na čelu, intenzivno radi na konstrukcijskoj sanaciji katedrale. Do sada je izraden dvadeset i jedan projekt sanacije. Postojeća arhitektonska struktura katedrale bit će, bez sumnje, značajki sanirana, učvršćena i obnovljena.

No svaka obnova neke povijesno slojevite građevine, a osobito tako slojevite kao što je zagrebačka katedrala s poviješću dugom više od jednog tisućljeća, s jedne je strane prilika za dodatno istraživanje, a s druge strane šansa za rekonstrukciju možda i nekih kvalitetnijih faza gradnje obnavljanoga spomenika od onoga stanja u kojem ga je zatekao potres. Naime, kao što je poznato, zagrebačka gotička katedrala u obnovi nakon potresa 1880. godine zadobila je prema projektu Hermana Bolléa elegantno neogotičko ruho, koje je s jedne strane neke starije elemente u potpunosti poništilo, a s druge strane samo ih prikriilo. U tom svjetlu, kakva je, dakle, situacija s njezinom obnovom?

Odgovore na to dat će bez sumnje, ponajprije, konzervatorski elaborat koji, uz prateće arhivsko, terensko i konzervatorsko-restauratorsko istraživanje izrađuje Hrvatski restauratorski zavod (voditeljica: Krasanka Majer Jurišić). Institut za povijest umjetnosti jedan je od sudionika u izradi tog elaborata (stručni tim: Željka Čorak, Katarina Horvat-Levaj, Irena Kraševac, Matko Matija Marušić, Daniel Premerl, Mirjana Repanić-Braun, Radoslav Tomić). Aktualnost katedrale i osvješćivanje još neriješenih pitanja vezanih uz njezin građevni razvoj i opremu potaknuli su također u Institutu za povijest umjetnosti formiranje još dvaju projekta-

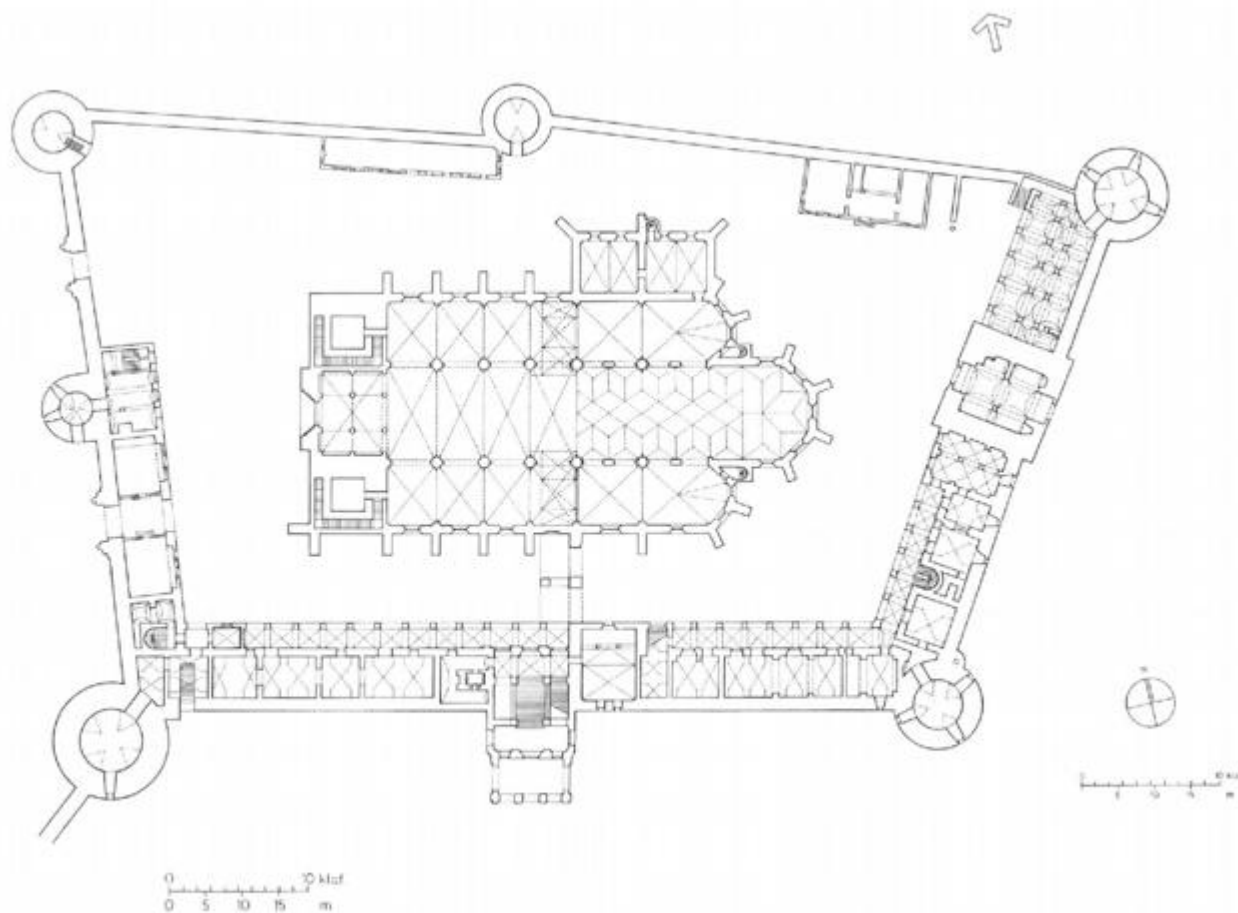
ta – jedan prijavljen kao kompetitivni projekt na Hrvatsku zakladu za znanost i drugi uključen u projekte institucije. Nove ideje i spoznaje o bogatoj baštini katedrale prezentirane su i na Okruglom stolu u organizaciji Matice hrvatske i Društva povjesničara umjetnosti Hrvatske 18. siječnja ove godine, u koji su uključeni eminentni stručnjaci koji se već dulje vrijeme bave katedralom i njezinim umjetninama.

Ovom prigodom treba, dakako, istaknuti da postoji goleme bibliografija o istraživanju katedrale, na kojoj se temelje spomenuta promišljanja i planovi za projekte. Na početku svih istraživanja stoje rukopisi historiografa zagrebačke biskupije: Rafaela Levakovića (1590–1650), Benedikta Vinkovića (1581–1642), Pavla Rittera Vitezovića (1652–1713), Tome Kovačevića (1664–1724), na koje se nadovezuje prva tiskana povijest katedrale Baltazara Adama Krčelića *Historiarum cathedralis ecclesiae Zagrabensis* (1770). Novija istraživanja okrunjena su monografijom Ane Deanović, Željke Čorak i Nenada Gattina *Zagrebačka katedrala* iz 1988. godine. U kontekstu interpretacije upravo tih najstarijih i najzagonetnijih razdoblja, treba svakako istaknuti još i radove Gjüre Szabe, Ljube Karamana, Lelje Dobronić, Josipa Stošića, Antuna Ivandije, Zorislava Horvata, Đurđice Cvitanović, Ane Bedenko i drugih. Sveobuhvatni sintezni prikaz rezultata svih istraživanja izradio je za konzervatorski elaborat Hrvatskoga restauratorskog zavoda povjesničar Neven Budak. Oskudnost materijalnih ostataka i često proturječna povijesna svjedočanstva razlog su, međutim, da o određenim ključnim pitanjima, napose iz starije građevne prošlosti katedrale, znanost još nije dala zadnju riječ.

Istaknula bih, stoga, najprije ukratko neke od ključnih nepoznanica iz povijesti gradnje katedrale i potrebna istraživanja na koje one upućuju, a potom i moguće utjecaje rješenja nepoznanica na obnovu i prezentaciju prvostolnice.

Pitanje prve Ladislavove katedrale

Ključno neriješeno pitanje odnosi se na osnivanje biskupije 1094. godine i prvu katedralu. Je li kralj Ladislav katedralom proglasio već postojeću crkvu ili je dao izgraditi novu? Ana Deanović, koja je jedina imala priliku provesti i fragmentarna arheološka sondiranja 1953. godine, priklonila se mišljenju da je Ladislavu bilo jednostavnije preuzeti neku postojeću crkvu, a ne graditi novu, te pretpostavlja da se ta crkva nalazila na mjestu istočne apside, odnosno kapele sv. Marije jer su u iskopima temelja tog dijela na velikoj dubini od više od 2 metra pronađeni ostatci kontrafora i zida te komadi stare okamenjene žbuke. Drži da je to ili zatečena crkva, ili da je Ladislav započeo neku gradnju na tom mjestu koju su njegovi nasljednici nastavili. Daticiju u 9. do 11. stoljeće potkrepljuje nalazima plastike – kapitela i ulomka menze s križevima. Sondiranje u podu južne apside otkrilo bi vjerojatno cjelokupni tlocrtni obris pretpostavljene prve crkve, omogućivši i daticiju te posredno i odgovor na pitanje je li Ladislav katedralom proglasio zatečenu crkvu ili je dao sagraditi novu.

Katedrala i prizemlje nadbiskupskog dvora prije Bolléovih zahvata, crtež: Ivan Tenšek

Svod u sakristiji, foto: Paolo Mofardin

Pitanje predtatarske ili Prodanove katedrale

Jednake nepoznanice kao uz prvu katedralnu crkvu vezane su i uz njezinu nasljednicu, o čijem izgledu a ni lokaciji ne postoje ni danas usklađena mišljenja, premda je poznat podatak da je posvećena 1217. te da je oštećena u provali Tatara 1242. godine. Ne ulazeći ovom prigodom u različita stajališta, ponovno ćemo istaknuti mišljenje autorice monografije – Ane Deanović. Ona smatra da je nova katedrala obuhvatila svojom južnom lađom Ladislavovu crkvu te da se na nju nadograđivala. Njezine ostatke uočila je u temeljima kasnijega Timotejeva sklopa. Pretpostavila je da je bila riječ o trobrodnoj, troapsidalno zaključenoj crkvi bez transepta, s četiri ili pet traveja i dvoranjanskim pročeljem, građenoj po uzoru na lombardsku benediktinsku arhitekturu, kakva je bila karakteristična i za dinastiju Arpadovića u 12. stoljeću. Drži da su baze zvonika ostatci te predtatarske crkve, a nalaz kontrafora uz južni zid uputio ju je na pretpostavku da su barem bočne lađe bile nadsvodene. Iz svega navedenoga proizlazi zaključak da je ta crkve imala istu površinu kao i današnja. U proporcijama, mjeri francuskog lakta, obradi kamena i zidnom vezu prepoznaje djelovanje francuskih radionica te taj fenomen povezuje s Ugarskom za vrijeme kraljeva Bele III. i Emerika, od kojih potonji početkom 13. stoljeća, uoči posvete crkve, posjećuje gradilište u Zagrebu i bogato ga daruje. Kao stilsko obilježje prijelaznoga romaničko-gotičkog stila s kraja 12. stoljeća Deanović ističe kvadratnu mrežu pri oblikovanju prostora, kao i pojavu kontrafora koji su nosili križno-rebraste svodove. Ne treba posebno isticati da bi i tu važnu hipotezu trebalo provjeriti arheološkim istraživanjem, a pokažu li se pretpostavke točnima, komparativni primjeri u Ugarskoj poput cistercijskih opatija u Apátfalvi, Kerczu i Pilisu, filijalama Pontignya ili Fontenaya paralele su koje bi valjalo dodatno istražiti.

Obnova nakon provala Tatara i Timotejeva katedrala

Uz dijametralno oprečna mišljenja da su Tatari srušili katedralu sa zemljom ili pak da je katedrala samo spaljena, te da njezina obnova nakon 1242. znači kontinuitet tzv. predtatarske katedrale, dodatnu pomutnju donosi molba biskupa Filipa (1247–1262) da mu papa dopusti da premjesti katedralu na neko prikladnije mjesto. Iz toga bi se moglo zaključiti da se prvotna katedrala nalazila južnije od današnje, odnosno da je bila naslonjena na kapelu sv. Stjepana. Stoga bi i taj podatak, umjesto jednostavnog odbacivanja, trebalo provjeriti arheološkim istraživanjima između katedrale i biskupskoga dvora.

Tu ujedno i staje pitanje arheologije. Ono što je uslijedilo i što je sačuvano u strukturi današnje katedrale, dajući joj i nakon historicističkog zahvata dominantno obilježje, a to je gradnja svetišta u 13. stoljeću, gradnja brodova u 14. stoljeću, te nadsvodivanje katedrale u 15. stoljeću, unatoč fragmentarnosti zbog regotizacije, podliježe drukčijem tipu istraživanja. S jedne strane ekskluzivnost uzora, pri čemu ponajprije mislimo na troapsidalno svetište građeno za biskupa Timoteja (1263–1287), projektirano po uzoru na svetište crkve sv. Urbana u Troyesu, zahtijevalo bi daljnje temeljite komparativne analize, koje ne bi uključile samo tlocrtnne obrise, sa središnjom apsidom znatno dubljom od bočnih apsida, nego i detaljne analize arhitektonske plastike, u Zagrebu doduše Bolléovom intervencijom svedene na minimum. Tu je još i pitanje elevacije svetišta, provjera hipoteze o triforiju u svetištu do kojeg su mogla voditi spiralna stubišta u tornjicama između apsida itd. Kao paralela često se navodi i katedrala u Regensburgu, a prema istraživanjima Zorislava Horvata postoji cijeli niz crkava tog tipa poput St. Benigne u Dijonu, Zellendorfa, sv. Leonarda u Bad St. Leonhard im Lavanttal, Maria Himmelfahrt am Berge u Raabs an der Thaya i dr.

TEMA BROJA: ZAGREBAČKA KATEDRALA

Svod u svetištu i brodovima, foto: Paolo Mofardin

Izgradnja brodova

Kod oblikovanja lada problematika je bitno drukčija. Iako grbovi biskupa Eberharda Albena (1397–1406, 1410–1419) i Ivana Albena (1421–1433) upućuju da se najveći dio gradnje brodova treba njima pripisati, ostaje otvoreno pitanje kada je bazilikalna koncepcija transformirana u dvoransku – *Hallenkirche*. Ana Deanović drži da je biskup Stjepan III. Kanižaj (1356–1375) zamislio katedralu kao baziliku, a po promjeni profilacija na sjevernim svodovima, gdje se javlja parlerovska čudovišna galerija, drži da se biskup Eberhard odlučio na gradnju dvoranske crkve. Ta promjena je, naime, iziskivala povišenje zidova, što se pak zamaskiralo pojasom skulptura. Eberhardu Deanović pripisuje još izvođenje pročelja i početak južnog zvonika te polustupove južne lade. Ivan Alben zaslužan je pak za dovršetak južne lade s prozorima te dovršetak zida južne apside, što sve potkrepljuje biskupovim grbom i stilskim obilježjima kovrčavog lišća. Nasuprot tomu, Zorislav Horvat drži da je dvoranska koncepcija bila predviđena od samog početka. Pomiče tako ideju o dvoranskoj crkvi prije, u vrijeme biskupa Augustina Kažotića (1303–1322), što tumači učestalom pojavom dvoranskih crkava u sakralnoj arhitekturi dominikanaca, kojima je biskup pripadao. Prema tome, sveobuhvatno istraživanje razvoja gotičkih dvoranskih crkava bez sumnje bi bacilo novo svjetlo na ovdje navedene još neriješene dileme.

Izgradnja svodova u svetištu i brodu

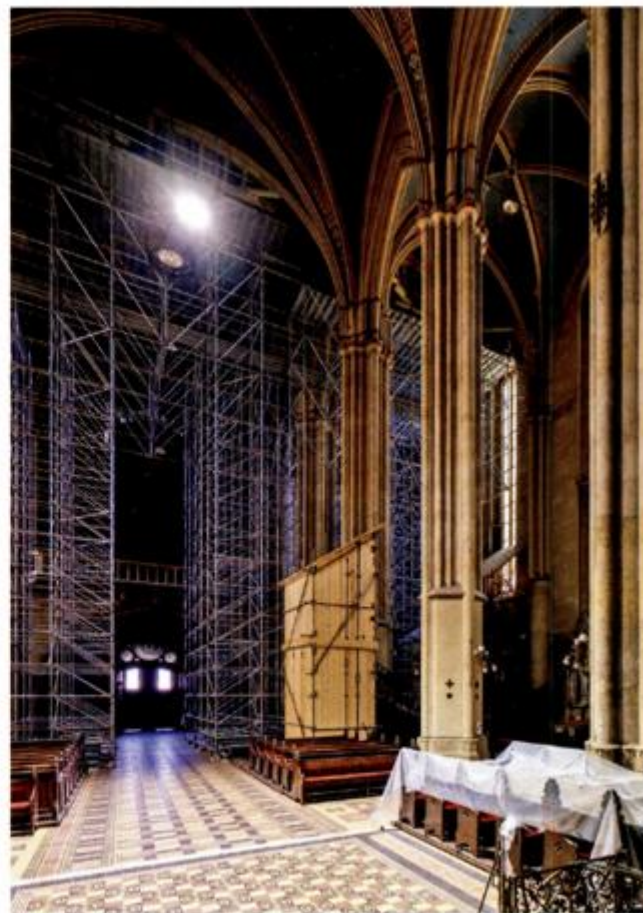
U vrijeme biskupa Osvalda Thuza (1466–1499) gradi se kasnogotički mrežasti svod u svetištu, dok se njegov na-

Svod u južnoj apsidi, foto: Paolo Mofardin

Pogled prema svetištu, foto: Paolo Mofardin

Pogled prema pjevalištu, foto: Paolo Mofardin

TEMA BROJA: ZAGREBAČKA KATEDRALA

Detalj plastične raščlambe, foto: Paolo Mofardin

sljednik Luka Baratin (1500–1510) vraća pri nadsvodivanju brodova klasičnom križno-rebrastom svodu. Thuz je oporučno ostavio znatan novac za nastavak gradnje, no kako je to zamijetio Radovan Ivančević: »dok je katedrala došla do zvonika, Turci su došli do Siska«. Umjesto gradnje zvonika, u 16. stoljeću prioritet postaje podizanje renesansne utvrde s kulama oko katedrale, od koje je glavina podignuta u vrijeme Tome Bakača Erdődyja (1510–1518).

Izgradnja zvonika

Do realizacije jednoga (južnog) zvonika dolazi tek u 17. stoljeću, kada na toj zadaći biskup Franjo Ergeljski (1628–1637) angažira graditelja Hansa Alberthala. Oblikovavši toranj u renesansnom stilu, u skladu s okolnom utvrdom, u unutrašnjosti je Alberthal prema narudžbi biskupa Martina Bogdana (1643–1647) obnovio mrežasti svod svetišta u kasnogotičkom stilu. Tom osebujnom pluralizmu stilova pridonosi »neoromanički« glavni portal kojega je paralelno s navedenim radovima biskup Benedikt Vinković (1637–1642) dao izvesti po uzoru na portal romaničke cistercijske crkve u Jáku u Mađarskoj. Umjesto u građevnim strukturama, barokni se stil tako odrazio primarno u opremi, a posebno u mramornim oltarima i propovjedaonici, od kojih neki još krasi katedralu, dok je većina tijekom Bolléove obnove bila prenesena u različite crkve Zagrebačke nadbiskupije. Što se istraživanja tiče, zasluhuje ga navedeni fenomen neostilova u baroku, a dakako i sam Hans Alberthal, jer graditelj istog imena, pripadnik poznate graditeljske obitelji sjevernotalijanskog podrijetla iz Valle Misocco u Švicarskoj, ima značajan opus na širem prostoru Srednje Europe.

TEMA BROJA: ZAGREBAČKA KATEDRALA

Katedrala nakon oštećenja u potresu 22. ožujka 2020., foto: Paolo Mofardin

U ovom skicoznom prikazu nije mi namjera bila, dakako, iznositi nove spoznaje o još neriješenim pitanjima. Želja mi je bila ponajprije istaknuti važnost arheoloških istraživanja, jer tlo ispod katedrale ne krije samo tajne katedrale nego i tajne najstarije povijesti Zagreba. Dok smo prethodno spomenuta komparativna istraživanja u stanju obaviti sami, pa smo ih već i uključili u naše planirane projekte, organizacija arheoloških istraživanja primarno je u ingerenciji Zagrebačke nadbiskupije. Nadamo se da ova prilika, kada je katedrala izvan funkcije, neće biti propuštena.

Naposlijetku, sada se postavlja pitanje kako navedena istraživanja mogu utjecati na obnovu katedrale. Spektakularni arheološki nalazi mogli bi dakako biti predmet efektne prezentacije. Možemo li pomišljati na svojevrsno podzemlje katedrale, poput onoga, nikad uredenoga za javnost, ispod dubrovačke katedrale?

Ostali očekivani nalazi manje mogu utjecati na obnovu, u okolnostima kada je dominantna neostilska faza katedrale, koja je još donedavno bila valorizirana kao manje vrijedna, danas i sama ugroženo kulturno dobro? Uklanjanje historicističkoga krova od glaziranoga crijepa u nedavnoj prošlosti posljedica je takve pogrešne valorizacije. Recentne ideje o snižavanju zvonika zagrebačke katedrale još i više govore o pogrešnoj percepciji historicističke arhitekture čak i u nekim užim stručnim krugovima.

Prema tome na pitanje koju katedralu obnavljamo, odgovor je jasan: onu Bolléovu! Takav će odgovor u konačnici dati, vjerujem, i konzervatorski elaborat čija je izrada

još u tijeku. Rasvjetljavanje brojnih prethodno navedenih znanstvenih pitanja pridonijet će, međutim, s jedne strane svijesti o još većoj vrijednosti katedrale, a s druge strane prepoznavanju očuvanih starijih struktura u postojećoj regotiziranoj građevini.

Ono, međutim, gdje su otvoreni veliki potencijali obnove, restauracije i prezentacije, jest oprema katedrale. Ponajprije, sveobuhvatno istraživanje otvara mogućnost virtualnog objedinjavanja rasutoga inventara u jednoj publikaciji – monografiji / katalogu. Štoviše, obnova katedrale mogla bi biti šansa za pronalaženje prostora za dugo planirani dijecezanski muzej. I na kraju, neke se umjetnine zasigurno mogu vratiti u katedralu, a uklanjanje pojedinih recentno unesenih neusklađenih ansambala bez sumnje bi pridonijelo većoj kvaliteti interijera. No više o tome u konzervatorskom elaboratu Hrvatskoga restauratorskog zavoda i Instituta za povijest umjetnosti. ■

Katarina Horvat-Levaj ravnateljica je Instituta za povijest umjetnosti. Predavala je na domaćim i stranim sveučilištima. Vodila je znanstvene projekte vezane uz arhitekturu ranoga novog vijeka. Suraduje na izložbenim projektima te na izradi konzervatorskih studija i uređivanju publikacija. Objavila je niz znanstvenih radova i monografija za koje je višestruko nagrađivana najvišim nagradama za znanost. Bila je članica Nacionalnog vijeća za znanost, visoko obrazovanje i tehnološki razvoj te predsjednica njegova Područnoga znanstvenog vijeća za humanističke znanosti.